

- розвитку соціальної сфери села;
- для оцінки економічної ефективності діяльності агропромислових формувань доцільно використовувати систему показників, які охоплюють окремо аграрну і переробну сферу, а також підприємство в цілому. Потрібна також рейтингова (узагальнена) оцінка ефективності функціонування підприємств по наведених в статті системі показників;
  - аналіз показав, що агропромислові підприємства корпорації “Миколаївсадвинпром” значно ефективніше розвиваються і вирішують соціальні питання, ніж ті господарства, що не мають переробної сфери.

УДК 346.232:658.8.771.537.3

## ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ЗЕРНА

*О.Ю.Єрмаков, доктор економічних наук, професор*

*О.А.Нечипоренко, аспірантка*

*Національний аграрний університет*

*Висвітлено основні організаційно-економічні особливості реалізації зерна в регіоні в умовах ринкової трансформації. Проаналізовано розвиток різних каналів реалізації зерна і розроблено пропозиції по вдосконаленню процесу його реалізації на прикладі Кіровоградської області. Зроблено оцінку ефективності реалізації зерна в умовах ринку. Відображено рівень розвитку біржової торгівлі в регіоні.*

*Рассмотрены основные организационно-экономические особенности реализации зерна в регионе в условиях рыночных трансформаций. Проанализировано развитие различных каналов реализации зерна и разработаны предложения по усовершенствованию процесса его реализации на примере Кировоградской области. Сделана оценка эффективности реализации зерна в условиях рынка. Отображен уровень развития биржевой торговли в регионе.*

Класифікований за товарною ознакою ринок сільськогосподарської продукції і продовольства є найважливішим серед усіх рин-

ків, оскільки його продукція забезпечує існування людства. В ринковій системі України цей ринок відокремлюється у самостійний, специфічний, з притаманними йому рисами функціонування. Вітчизняні дослідники [4] виділяють його за ознакою складу операторів ринку: “Ринок сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки формується суб’єктами ринкових відносин, якими виступають колективні та державні підприємства, кооперативні об’єднання, селянські (фермерські) господарства, підприємства системи заготівлі, зберігання, переробки та реалізації”.

Поряд з політичними, економічними та соціальними аспектами формування агропродовольчого ринку в АПК країни, дедалі все більшого теоретичного та практичного значення набуває аспект регіональний. Змістовність регіоналізації аграрної політики полягає у використанні ринкових регуляторів для створення сприятливих умов удосконалення розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, формування зон товарного виробництва продовольчої продукції і зернопродуктів зокрема.

На нашу думку, найбільш складною та недостатньо вивченою агроекономічною проблемою сьогодення є саме проблема формування і функціонування регіонального ринку зерна і продуктів його переробки, об’єктивною передумовою створення якого є територіальний розподіл праці, який, з одного боку, роз’єднує господарські суб’єкти, а з іншого — об’єднує на базі обмінних процесів, види купівлі-продажу продовольчої продукції. При цьому важливою економічною характеристикою регіону є його ринковий потенціал, величина якого залежить від економіко-географічного розташування регіону, наявності природних ресурсів, рівня економічного розвитку, що обумовлює місце регіону в міжрегіональних відносинах та величину зовнішньоторговельного обороту.

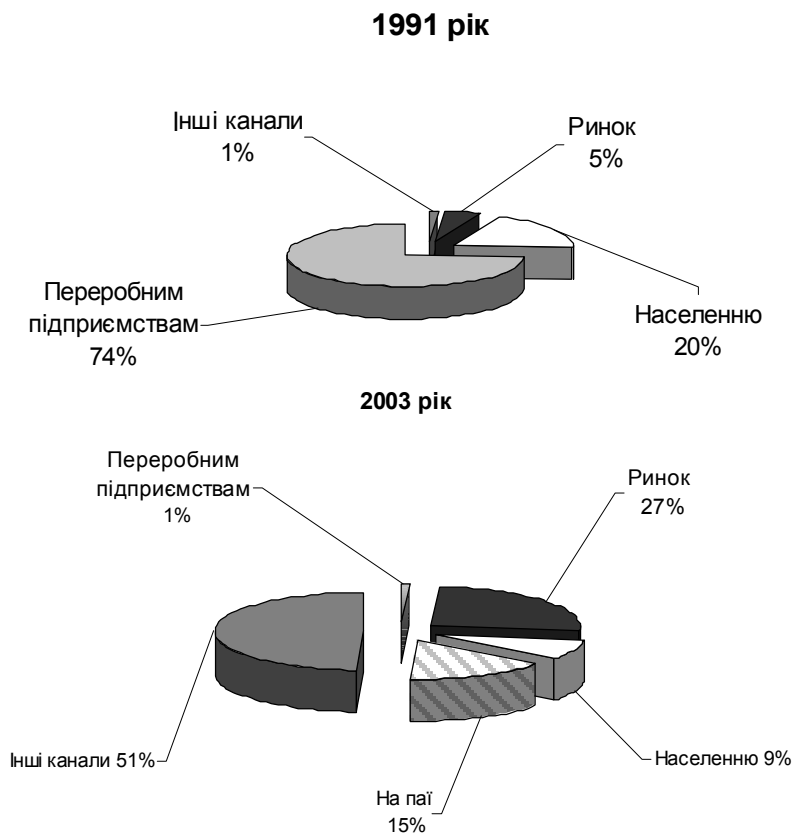
У формуванні товарних ресурсів зерна в державі Кіровоградська область традиційно займає одне з провідних місць. Значною мірою це обумовлено тим, що кліматичні умови та родючі землі регіону сприяють вирощуванню тут усіх зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах достатніх не тільки для забезпечення внутрішніх потреб, а й

формування експортного потенціалу країни. Так, урожайність зернових культур в області в середньому за період 1990-2003 років становила 27,5 ц/га, що на 10,9% більше, ніж в середньому по Україні, а питома вага регіону у загальнодержавному валовому зборі зерна за цей час складала в середньому 6,1%. Щодо виробництва зерна на душу населення, то за останні тринадцять років в середньому цей показник в області становив 1785 кг, а в країні — лише 683 кг. Слід зазначити, що в особливо сприятливий для виробництва зернових культур 2001 рік воно в Кіровоградській області на одну особу досягло 2409 кг проти 816 кг в середньому по країні. Таким чином, тут є відповідні природно-економічні передумови для формування і ефективного функціонування регіонального ринку зерна.

За ринкових умов господарювання має, як відомо, вироблятися те, що можна із зиском продати. В останні роки в Україні з'явилися нові канали реалізації зернових культур (біржові установи, агроторгові доми, недержавні посередницькі організації тощо), але їх діяльність не завжди є дієвою. Тому, на наш погляд, слід більшу увагу приділити детальному дослідженню формування і функціонування ринку зерна на рівні окремого регіону (рис.1).

Перехід від державно регульованої системи розподілу сільськогосподарської продукції і фіксованих закупівельних цін до ринкової системи переміщення товару, формування цін на основі попиту та пропозиції об'єктивно створює умови для виникнення та розвитку різноманітних каналів розподілу. Одним з них є канал реалізації зерна в рахунок оплати паїв, який займає досить вагоме місце (15% загального обсягу реалізації зерна в області). Слід звернути увагу і на суттєві зміни, які відбулися і в традиційних каналах розподілу зернових культур. Так, в 2003 році частка реалізації через інші канали розподілу досягла 51% загального обсягу реалізації зерна, а доля продажу зерна безпосередньо переробним підприємствам, навпаки, істотно зменшилась (на 73%). Реалізація зерна на ринку в 2003 році зросла порівняно з 1991 роком на 25%, тоді як реалізація населенню в рахунок оплати праці, навпаки, скоротилась на 15%.

На нашу думку, зміни, що сталися в структурі реалізації зернової продукції протягом 1991-2003 років, можливо вважати цілком передбаченими. Так, проведені дослідження показують, що найбільшими споживачами зерна в Кіровоградській області на початку 90-х років були заготівельно-переробні підприємства та організації споживкооперації (табл.1). Частка їх в окремі роки була досить вагомою (в 1991 році вона складала 73,6% загального обсягу реалізації області, а в 1996 році — лише 30,5% обсягу реалізації), але мала тенденцію до зменшення.



**Рис.1. Структура реалізації продукції зернових культур в Кіровоградській області**

## Реалізація зерна в Кіровоградській області, тис. т

|   | Роки   |       |       |       |       |       |       |       |       |
|---|--------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|   | 1991   | 1995  | 1996  | 1998  | 1999  | 2000  | 2001  | 2002  | 2003  |
| Реалізовано всього *                                      | 1131,1 | 899,3 | 669,4 | 924,7 | 820,1 | 591,3 | 1180  | 1232  | 591,8 |
| у тому числі:   |        |       |       |       |       |       |       |       |       |
| переробним підприємствам та організаціям споживкооперації | 832,7  | 362,2 | 204,4 | 94,2  | 60,8  | 4,1   | 15,4  | 20,4  | 5,8   |
| населенню в рахунок оплати праці                          | 229,1  | 245   | 167,1 | 272,8 | 232,7 | 108,8 | 156   | 105,2 | 30,2  |
| пайовикам в рахунок орендної плати                        | -      | -     | -     | -     | -     | 100,4 | 149,5 | 165,7 | 93,5  |
| на ринку  | 61,3   | 152,2 | 135,3 | 210,5 | 223,5 | 205,8 | 300,7 | 348   | 159,1 |
| за іншими каналами  | 2,8    | 0,3   | 1     | 1,6   | -     | -     | 558,6 | 592,3 | 303,2 |

\* Реалізація зернових культур по каналах реалізації менша, ніж всього за рахунок бартерних угод (крім 2001-2003 рр.)

Слід зазначити, що частка продажу переробним підприємствам та організаціям споживкооперації в 2003 році порівняно з 1991 роком суттєво скоротилась і становить лише 1 % загального обсягу реалізації зерна в області. Це є наслідком скорочення в регіоні кількості підприємств переробної промисловості. До того ж діючі переробні підприємства тут не працюють в режимі повного завантаження виробничих потужностей. Це, насамперед, пов'язано з кризовим становищем в галузях тваринництва, істотним зменшенням поголів'я тварин, неплатоспроможністю споживачів та їхньою заборгованістю, неспроможністю конкурувати за якістю продукції тощо. Окрім того, більшість переробних підприємств регіону потребує реконструкції та сучасного технічного переоснащення.

Щодо продажу зерна населенню в рахунок оплати праці (як різновиду бартеру, оскільки ці операції відбуваються без використання грошових засобів і використовуються в зв'язку з відсутністю достатньої кількості фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників для проведення розрахунків з працівниками за виконанні роботи), то частка цього каналу реалізації зерна в

області в 1991 році була досить суттєвою (20,3 % загального обсягу реалізації зерна), а в 1999 році — вона досягла 28,4%. І лише, починаючи з 2000 року, тут почала спостерігатися тенденція до скорочення частки реалізації зерна в рахунок оплати праці. Це можна вважати позитивним моментом для розвитку зернового господарства Кіровоградської області, який вказує на покращення фінансового стану товаровиробників зерна даного регіону.

Слід відзначити, що починаючи з 2000 року, виник новий канал реалізації зерна в області, тобто реалізація зерна пайовикам в рахунок орендної плати. Його поява пов'язана перш за все з приватизацією землі, яка передбачає наявність на неї різних форм власності.

Досить поширеним каналом розподілу зерна на Кіровоградщині є реалізація зернових на ринку. Якщо в 1991 році частка цього каналу реалізації становила лише 5,4 % загального обсягу реалізації зерна, то в 2000 році вона досягла рекордної відмітки — 34,9%. Потрібно підкреслити, що в останні роки на Кіровоградщині проводиться значна робота в плані заміни стихійного ринку зерна на гарантований організований ринок у рамках інтегрованих структур. Так, на сесії обласної ради затверджена програма розвитку інфраструктури аграрного ринку на 2003-2004 роки, яка містить основні завдання та напрямки практичної роботи місцевих органів влади у напрямку вдосконалення існуючої ситуації в області в сфері реалізації сільськогосподарської продукції, в тому числі і зернової.

Слід зазначити, що протягом 90-х років минулого сторіччя особливого значення для сільськогосподарських товаровиробників набули бартерні операції з зерном. Обумовлено це було тим, що через відсутність необхідних фінансових засобів в окремі несприятливі роки лише з їх допомогою виробники зерна могли отримати необхідні паливно-мастильні матеріали, техніку, добрива тощо. Але наявність великої кількості бартерних операцій в країні в умовах ринкової економіки розглядається як одна з ознак економічної нестабільності. Особливого значення на Кіровоградщині бартерні

операції із зерном набули протягом 1996-1999 років, коли значно посилювався диспаритет цін між сільськогосподарським виробництвом та промисловістю. Позитивно, що в 2003 році за бартерними операціями було реалізовано лише 1,3% загального обсягу реалізації зерна області (близько 7,8 тисяч тонн).

Про ефективність функціонування ринку зерна на Кіровоградщині в останні роки свідчать такі економічні показники, як собівартість, ціна реалізації та рівень рентабельності (табл. 2). Досить позитивним моментом є те, що хоча собівартість виробництва зерна в Кіровоградській області в 2003 році збільшилась порівняно з 2001 на 32,4%, але вона була нижче, ніж в середньому по Україні (на 43,8 грн./т). Це є досить вагомою ознакою конкурентоспроможності зернопродукції даного регіону на внутрішньому ринку.

Таблиця 2

**Економічні показники реалізації зерна \***

| Показники                | 2 001р.                |         | 2 002р.                |         | 2 003р.                |         |
|--------------------------|------------------------|---------|------------------------|---------|------------------------|---------|
|                          | Кіровоградська область | Україна | Кіровоградська область | Україна | Кіровоградська область | Україна |
| Собівартість             | 190,9                  | 261,4   | 216,7                  | 260,2   | 252,8                  | 295,2   |
| 1т грн.                  |                        |         |                        |         |                        |         |
| Ціна реалізації          | 322,8                  | 374,5   | 288,3                  | 310,4   | 393,9                  | 437,4   |
| 1т грн.                  |                        |         |                        |         |                        |         |
| Рівень рентабельності, % | 57,9                   | 43,3    | 28,3                   | 19,3    | 58,2                   | 45,8    |

\* За даними Кіровоградського обласного управління статистики

Як відомо, у ринкових умовах господарювання на економічну ефективність виробництва, а точніше — його прибутковість, істотно впливає ціна реалізації зернопродукції, яка на Кіровоградщині в 2003 році збільшилась порівняно з 2001 роком на 71,1 грн./т (або 22 %), тоді як в Україні на 16,8 % (на 62,9 грн./т). Низькі ціни на зерно в регіоні в 2002 році були зумовлені значною перевагою пропозиції над попитом, що в свою чергу призвело до

скорочення рівня рентабельності товаровиробників зернової продукції. Але, як бачимо з наведених даних, в 2003 р. відбулося значне збільшення цін в зв'язку зі зменшенням пропозиції зернових культур. Отже, незважаючи на існуючу тенденцію до зростання собівартості зернопродукції як в регіоні, так і в країні, вирощування зерна є досить прибутковим.

Наголосимо, що не менш важливим для розвитку сфери реалізації сільськогосподарської продукції є відродження біржової торгівлі, поштовхом для якої слугувало прийняття Закону України “Про товарну біржу” (1992р.). Але, маємо відзначити, що практичного значення в регіоні біржова торгівля не набула. Сьогодні в області діє Кіровоградська аграрна біржа, при якій акредитовано 9 брокерських контор. Крім того, на обласному аграрному ринку функціонують 2 обласних з 12 районними представництвами та 11 районних агроторгових домів. На даному етапі здійснюється робота з акредитації їх як брокерських контор регіональної біржі. Проте, обсяги операцій з зерном в цих установах є не суттєвими. Основна причина — це недосконалість законодавства в сфері регулювання біржової діяльності, нерозвиненість ринкової інфраструктури біржової торгівлі, відсутність економічної зацікавленості в закупівлях чи реалізації зернопродукції на біржах та дефіцит платіжних засобів. Але, як свідчить світовий досвід, функціонування бірж допомагає зменшити диктат цін з боку зерно-торгівельних компаній, сприяє розвитку конкуренції і є дієвим ринковим механізмом збалансування попиту та пропозиції на зернопродукцію. Зараз же в країні, як відзначають Ситник В.П. та інші [5], ринок зерна представлений, з одного боку, великою кількістю виробників (продавців), що перебувають у конкурентних умовах, а з іншого — на цьому ж ринку перебувають лише декілька покупців (приватних структур, трейдерів), що володіють відповідною виключністю щодо права і можливостей реального впливу на процес ціноутворення.

Викладене дає підставу стверджувати, що на Кіровоград-



щині спостерігається позитивна тенденція для розвитку ринку зерна, а саме: зменшується частка бартерних операцій та операцій з видачі його населенню в рахунок оплати праці. Це є свідченням стабілізації фінансового стану товаровиробників зернової продукції. В той же час відзначимо, що посилився вплив посередницьких структур та зросла кількість реалізації зерна через інші канали розподілу, а це є підставою для розвитку конкуренції. Слід звернути увагу й на те, що скорочення обсягів закупівель безпосередньо переробними підприємствами зерна не можна вважати позитивним моментом. При закупівлі зерна підприємствами переробної промисловості через посередників значно зростає собівартість виробленої продукції, а це в свою чергу впливає на її конкурентоздатність.

Досить важливим на даному етапі розвитку ринку зерна на Кіровоградщині є вдосконалення існуючої інфраструктури ринку зерна, а для цього необхідно вдосконалити діяльність Кіровоградської аграрної біржі, брокерських контор та агроторгових домів, запровадити також ф'ючерсні угоди, страхування ризиків тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. АПК України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник. Вип. 6 / За ред. П. Т. Саблука - К.: ІАЕ УААН, 2003. - 764с.
2. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління.- К., ІАЕ, 1998.- 108 с.
3. Колесов О. С. Маркетингові дослідження та аналіз ринків зернопродукції регіону. - К. - 2002. - 172с.
4. Ринок продовольства/ За ред. П.Т. Саблука, В.І. Бойка.- К.: Віпол, 1996,- 277с.
5. Ситник В.П., Гаврилюк М.М., Лобас М.Г. та ін. Основні засади формування та функціонування ринку зерна в Україні// Агроінком.- № 1-2.- 2005.- С.12-13.
6. Статистичний збірник "Сільське господарство Кіровоградщини". - Кіровоград: Кіровоградське обласне управління статистики. - 2003. - 72с.